

Kielen kasvukärki

PEKKA MATTILA *Anomalioiden osuus Eeva-Liisa Mannerin lyriikassa I*. Turun yliopiston julkaisuja. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja — Series C. Osa — Tom. 11. Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto, Turku 1972. 108 s.

PEKKA MATTILA *Anomalioiden osuus Eeva-Liisa Mannerin lyriikassa II*. Turun yliopiston julkaisuja. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja — Series C. Osa — Tom. 14. Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto, Turku 1974. 106 s.

Pekka Mattilan kaksiosainen tutkimus käsittelee Eeva-Liisa Mannerin lyriikan anomaliaita, jotka Mattila termihakemistossa selittää lyhyesti säännöttömyyksiksi, poikkeuksiksi vallitsevasta säännöstä. Tehtäväkseen Mattila asettaa anomaliapisteiden ja -tasojen etsimisen. Niiden kautta olisi sitten edettävä runojen kokonaismerkityksiin. Vertauskohteena on Herbert Lehnertin tutkimus *Struktur und Sprachmagie: Zur Methode der Lyrik-Interpretation* (Baden-Baden 1966), jossa myös yhdestä merkityksellisestä osaluuesta lähtien pyritään etenemään kokonaismerkitykseen, olennaisuuksiin. Mattila korostaakin useaan otteeseen, ettei kyseessä ole atomistisesti osia tarkoiteleva, vaan runon merkityksellisten, vaikutustaan laajalle säteilevien pisteiden, voimakeskusten, ydinkohtien tutkimus. Olennaista on tällöin anomalioiden sijainti. Lyyrisesti tehokkaina rytmin säätelijöinä ne kiinnittivät huomion struk-

tuurin suhteisiin ja taitekohtiin.

Anomalian määrittely puuttuu. Sen sijaan sitä luonnehditaan ja kuvaillaan. Anomalia on aina anomalia suhteessa johonkin normiin; se on Terho Itkosen termiä käyttäen koodinmurto, Mattilan oman kuvauksen mukaan konventionaalisuuden rajojen ylitys, ilmaisun taitos. Siinä syntyvä tavallisen kielenkäytön ja erikoispiirteisyyden suhde on ratkaiseva. Mutta pohjana on oltava luja kielenhallinta: säännöttömyydet ovat muuten helposti taitamattomuudesta kieliviä kömpelyyksiä. Manner hallitsee kielen, siitä on paras osoitus hänen tekstinsä; ja Mattilan mielestä Mannerin pikkupiirteistä tarkkuutta osoittavat uusintapainoksiin tehdyt muutokset ja monet kieltä koskevat pohdinnat.

Runokielelle ovat useat tutkijat katsooneet olevan ominaista poikkeamisen vallitsevasta käytännöstä. Mattila viittaa mm. Tuomas Anhavaan, joka puhuu runoudesta kielen kasvukärkenä, Aatos Ojalaan, joka luonnehtii runokieltä täyden vastuksen tarjoavaksi esteettiseksi pinnaksi 'läpikuultavan' asiaproosan vastakohtana, ja Lauri Routilaan, joka nimittää runoa »olioollistuneeksi», itsessään huomiota vaativaksi merkiksi, jossa »se mitä sanotaan olioollistuu siihen miten sanotaan» (II s. 12; artikkelista *Taide, kieli ja taiteen kieli*, *Estetiikan kenttä*, Porvoo 1972). Anomaliatutkijoista Mattila tukeutuu lähinnä Tzvetan Todoroviin, joka tosin suhtautuu anomalioiden semanttiseen analyysiinsä jopa väheksyen

— tärkeitä ovat hänelle kertomuksen (*récit*) tason suuret yksiköt.

Mattila luettelee erityyppisiä anomaliaita juurikaan määrittelemättä niitä ja osoittamatta niiden keskinäisiä suhteita: semanttisia, ortografisia, typografisia, morfologisia, syntaktisia ja fonologisia. Tekstissä esiintyvät vielä mm. seuraavallaiset nimikkeet: antropologinen, grafeeminen, grammaattinen, kombinatorinen, looginen ja välimerkinnän anomalia, rakenneanomalia ja analyttinen anomaliasarja sekä kerrostunut anomalia, jolla Mattila tarkoittaa anomaliaryvästä. Luontevalta olisi tuntunut lähteä yleisestä määrittelystä, sen jälkeen luokitella anomaliat eri tyyppisiin ja alalajeihin — olkoonkin että rajat ovat häilyviä — ja sitten tarkastella Mannerilla esiintyviä yksityiskohtaisesti. Tällaisen jäsenyyksen olisi voinut yhdistää Mattilan noudattamaan runokohtaiseen.

Mattila kutsuu menetelmäänsä valikoi-vaksi painopistemethodiksi. Tämä tarkoittaa sitä, että hän keskittyy niihin kokoelmiin ja runoihin, jotka katsoo olennaisiksi. Tutkimus ei ole kvantitatiivinen, Mattila tähdentää. Tällä perusteella hän sivuuttaa jotakin yksinäistä viittausta lukuun ottamatta Mannerin varhaisimmat, konventionaaliset kokoelmat Mustaa ja punaista (1944) ja *Kuin tuuli tai pilvi* (1949) ja jättää useat käsittelemiensä kokoelmien runot vain muutaman rivin maininnalle. Etenemistapa on kronologinen, kokoelma kokoelmalta ja runo runolta; ensimmäisessä osassa käsitellään kokoelmat *Tämä matka* (1956), *Orfiset laulut* (1960), *Niin vaihtuivat vuodenaajat* (1964) ja *Kirjoitettu kivi* (1966) sekä toisessa *Fahrenheit 121* (1968), *Jos suru savuaisi* (1968) ja *Paetkaa purret kevein purjein* (1971) — myös myöhempiin painoksiin tehdyt muutokset otetaan huomioon. Mattila katsoo, että muunlainen jäsenitys olisi pakottanut rikkomaan runojen yhtenäisyyden ja palaamaan uudestaan ja uudestaan samaan runoon. Onko sitten parempi joutua palaamaan samaan

anomaliatyyppiin? Valittu käsittelytapa vaikuttaa yksioikoisen mekaaniselta, vielä kun tarkastelu on usein lyhyttä ja luettelonomaista, muistiinmerkinnöiltä vaikuttavaa, esimerkiksi:

Luonnon elämän määrittelyssään oudon selitteleväinen, allegorinen. Toisen runon loppukuva tosin upea. («Animula 1, 2»; I s. 56.)

Erityisesti tämäntyyppisten vaillinaisten lauseiden toistuva viljely antaa muistikirjan tunnun. Liian usein käsittely on pelkkää luettelointia siitä, mitä anomaliaita tutkija mistäkin runosta on löytänyt — eikä aina, kuten edelläkään, edes ole kyse tutkittavasta, anomaliaoista.

Luvattu kokonaistulkinta jää vajavaksi, pitkälti hyväntahtoisen lukijan päättelyn varaan. Mattila tosin antaa kernaasti esteettisiä arvoarvostelmia, jotka ylisanaisuudessaan poikkeavat häiritsevästi tavanmukaisesta tieteellisestä kielestä — voisi puhua jopa kielten sekoituksesta. Tällaisia yhden tai parin sanan arvotuksia on esimerkiksi seuraavissa lauseissa (harvennus minun):

Lumen tuiskunnasta Manner on luonut aivan ilmiömäisen kombinaation *lumi tuulee*. («Talvi»; I s. 24.)

Manner on hahmottanut runonsa *loistokkain* kuvioista. («Otit planeetan»; I s. 26.)

Runon teema, sanottakoon sitä vaikka rakkauden testamentiksi, herkistyy hienoimpaan nyanssiinsa viimeisessä runokuvassa: *pienet nyyhkyttävät askeleet*. Tämä on nähdäkseni *lyyrisen ilmaisen ihmeitä*. («Leikkejä yksinäisille», kahdeksas runo; I s. 39.)

»Ilmestys» on joka tapauksessa struktuuriltaan chyt, kuvastoltaan suggestiivinen: ei hevinkin poistua mielestä esimerkiksi tämä kombinaatio: *ja imago kulkee / kuultoaan sukien / jalkaani ylös*. («Strontium», Orfisten laulujen 1. ja 2. painoksen viides, uusimman kuudes runo; I s. 61.)

Pienessä runossa pari tehoisaa anomaliaa: *Sumussa raskaiden lintujen kitkuva laulu (äänestä kuulen näkymättömien lintujen painon); suippo joka liikkuu laulun kiilaa vastaan*. («Sumussa»; I s. 69.)

Sikermän kolme pientä runoa ovat

täynnä väreilevää liikettä.
(»Peilikuvia»; I s. 70.)

Syksyinen espanjalainen näkymä runossa 'Kuuma kastanja kuin leipä' käsittää mm. näin l u m o a v a n kuvan kadulla kulkevasta aasinajajasta: *kun hän vetää olkia, vanhoja auringon pätkiä | ja ravistaa soljista tielle haurasta musiikkia.* (II s. 70.)

Arvoarvostelma on siis esitetty runon jostakin osasta tai kokonaisuudesta. Todetun anomalian ja arvoarvostelman välinen yhteys — tulkinta — jää löyhäksi ja niukaksi. Tavallisesti on perustelun sijasta tyydytty vain näyttämään tuo 'lumoava', 'loistokas', 'tehoisa', 'sattuva', 'veikeä', 'hieno', 'upea', 'väkevä', 'herkänväkevä' tai yksinkertaisesti vain 'erikoinen' anomalia; tai sitten siltaa on yritetty rakentaa kovin abstraktille tasolle, esimerkiksi:

Kokonaisuudessaan runo on l u m o a v a . Rakenteellisten anomalioiden osuus tuon lumovuuden synnyssä on ratkaiseva. ('Peace piece'; II s. 36.)

Näin esitettyinä arvoarvostelmat vaikuttavat koomisen irrallisilta ja naiveilta. Niiden esittämistä en halua kieltää — kaikinpuoliseen kritiikkiinhän ne kuuluvat — mutta yhteys olisi tutkimuksessa osoitettava aivan toisella tarkkuudella.

Suorat arvonilmaukset ovat lähes kaikki voimakkaan myönteisiä. Niitä säästävät epäsuorat arvostuksen osoituksen muodot, joista yksi on kilpailevaksi runoilijaksi rupeaminen, jolloin Mattila — kokeillessaan esimerkiksi vaihtoehtoisia mahdollisuuksia "Kaksoisteema" -runon kieltosanan sijoituksessa (I s. 87) — todella yrittämättä alistuu häviöön. Pohjana on ajatus täydellisestä runosta, orgaanisesta ykseydestä, jossa jokainen muutos merkitsisi huononnusta ja kokonaisuuden rikkomista. Kuitenkaan eivät ainakaan kaikki Mannerin runot ole näin herkkiä muutoksille: Mattila joutuu käyttämään paljon tilaa Mannerin kokoelmiensa uusiin painoksiin tekemien muutosten käsittelyyn.

Mattila lankeaa kiitoksissaan vähän väliä kirjallisuudentutkijan helmasyntiin, estetisoivaan kielenkäyttöön, joka sekun-

poikkeaa häiritsevästi tieteellisestä kielestä. Tiedemiehen tekstin rakenneanomaloitako ovat puheet 'sateen ja valon musiikkia kimaltavasta neljän runon musiikillisesta sarjasta' (I s. 49), 'kammottavuuden todennuksesta kumpuavasta huumorista' ja 'särmiä näkyviin välkyttävästä ironiasta' (I s. 79) tai 'kuvasta täynnä hevosten lämmintä, pehmeätä läheisyyttä' ja 'ajattomalla hetkellisyydellä täyttyvästä runosta' (II s. 26)?

Mattila ilmoittaa tutkimuksensa päämääräksi Mannerin »erilaisen kielen» osoittamisen. Miten muuten erilaisuus käytännössä voidaan osoittaa kuin suhteuttamalla erityiskieli muihin? Ensiksi tarjoutuva vertauskohde on yleiskieli, nykysuomi sellaisena kuin arvovaltaisimmat kielioipit ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielilautakunta sen hyväksyvät ja sellaisena kuin se yksinkertaisesti on kielenkäyttäjän — tässä Mattilan — tajunnassa. Tätä suhteutusta tehdäänkin ja osoitetaan Mannerin runokielestä useanlaisia poikkeamia, joille sitten — ainakin periaatteessa — etsitään perustelu runon kokonaisuudesta. Runossa pyritään maksimaaliseen ilmaisuvoimaan; Mannerille anomaliait ovat tarkoituksellisia, välttämättömiä juuri tavoitellun ilmaisemiseksi, ja niihin on turvaututtava, kun kielen säännönmukaiset keinot käyvät riittämättömiksi. Tässä mielessä poikkeuksellisuudet eivät ole kielellä leikittelyä eivätkä itseisarvo — Mattila korostaa — vaan neutraali keino, joskin vetoaminen Anhavan kasvukärki-ajatukseen ja kielen uudistustehtävän tähdentäminen paljastavat myönteisen perusasenteen.

Mattila pyrkii myös osoittamaan, että Mannerin runokielellä tapahtuu muutosta, jopa kaksi taitettakin, ensimmäinen Kirjoitetussa kivessä lähinnä filosofisella tasolla, toinen Fahrenheit 121:ssä; jälkimmäisen mukaan tutkijakin jakaa työnsä kahtia. Anomalioiden määrä ja laatu muuttuvat, kun runot alkavat saada aineksia toisista todellisuuksista, Mannerin sanoja vapaasti lainaten.

Ensimmäisen osan päätöslauseessa Mattila lupaa suhteutusta muiden samanaikaisten runoilijoiden kieliin. Tällaisen hän toteaa kuitenkin tutkimuksensa toisen osan johdannossa teemalleen irralliseksi ja työnsä luonteelle täysin vieraksi — perustelematta. Vaikea olisikin ollut uskottavia perusteluja esittää. Mannerille — ja kenelle tahansa kirjailijalle — ominaisten anomalioiden selvitys vaatii vertailukohteita välttämättömästi: vasta suhteutus kirjallisuuden perinteeseen, konventioihin ja tyyliisuuntiin näyttää, mikä on todella uutta ja persoonallista. Nyt jää ainoaksi toteamukseksi se, että »kovin huomiota herättävien anomalioiden määrä ei ole nykyrunouden yleiskuvaan nähden suuri, mutta määrällisesti sitä suurempi ja merkitykseltään, taiteelliselta arvoltaan, vielä suurempi on lyyrisesti tehokkaiden erikoisuuksien osuus» (I s. 88).

Rajaus on hyväksyttävä vain käytännön välttämättömyytenä, mutta edes näytteeksi olisi kaivannut esimerkkejä muilta runoilijoilta. — Onko muilla sellaisia anomaliatyyppejä, joita Mannerilta ei löydä? Onko Mannerilla vain hänelle ominaisia, yksityisiä anomaloita? Onko eri anomaliatyyppejen käyttösuhteissa modernistien välillä merkitseviä eroja, joiden perusteella kunkin tyyliä voitaisiin luonnehtia? Eroavatko modernistit ryhmänä aikaisemmista runoilijoista anomalioiden käyttäjinä? — Suomalaisen runokielen yleistä muuttumista on kartoitettu neljän edustavan kirjailijan pohjalta Hannu Launosen lisensiaatintyössä Runokielen struktuuripiirteitä Aleksis Kiven, Otto Mannisen, Kaarlo Sarkian, ja Tuomas Anhavan tuotannossa (käsi- kirjoite, Helsingin yliopisto 1977).

Mannerin tuotannon sisäisessä rajauksessa olisivat olleet olennaisia varhaiskokoelmat: anomaloita sisältää perinänkin runo, vain toisentyyppejä, kuten jo Launosen suppea työ osoittaa. — Entä Mannerin runokielen anomaliat hänen proosaansa verrattuna? Joitakin rinnakkaismerkkejä Mattila näyttää-

kin. Paljon enempiä ei olisikaan riittänyt ainesta, sillä Mannerin proosa on normienmukaista yleiskieltä, Mattilan mainitseman tyyppistä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Sen sijaan näytelmistä ainakin Poltettu oranssi (1968) olisi tarjonnut paljonkin kiinnostavaa rinnakkaismateriaalia. — Mutta tarkoitukseni ei ole esittää tutkimuksen rajauksen varsinaista muutosta, vain systemaattista rajankäyntiä ja vertailua sopivin kohdin.

Kuinka Manner on luokiteltava runoilijana ja voiko anomalioiden käytön perusteella tehdä tästä päätelmiä? Mattila on varovainen. Hän toteaa, että Mannerin lyriikassa on surrealistisia ja imagistisia piirteitä ja näkemyksissä heideggerilaista eksistentialismia. Tyylin luokitteluksi hän rakentaa monipolvisen kuvauksen: »realististen ja irreaalisten, avointen ja hermeettisten olennaisuuksien kontrapunktityyli» (II s. 89).

Runokokonaisuuksien käsittelyn hajanaisuuteen ja niukkuuteen viittasin jo aiemmin. Mattilan työlle olisi tarjonnut hedelmällisiä virikkeitä nykyinen tekstilingvistiikka, joka kirjallisuudentutkimukselle tyyppillisesti tähdentää virkettä suurempien tekstikokonaisuuksien merkitystä. Runoa voisi pitää kertojan (*speakerin*) kertomuksena ja käsitellä runokerronnan anomaloita, normina 'tavallinen' kertomus. Tämän tyyppistä tehtävänasettelua pakinan käsittelyssä on Jorma Vuoriemen Ollin kieltä käsittelevässä väitöskirjassa Ollin kieli nykysuomen kuvastimenä: Semanttis-interpretatiivi tutkimus (Vammala 1973). Mattila puhuu kyllä rakenneanomaloista ja loogisista anomaloista, ja näin tulevat mukaan koko runon hahmoon ulottuvat poikkeuksellisuudet. Eikö esimerkiksi parodia perustu anomaloihin, jolloin normina olisi parodioitava teksti? Tällaisesta on — kevyemmästä päästä tosin — esimerkkinä "Kirjoituskone"-runo, jossa v. 1912 ilmestynen Tietosanakirjan kirjoituskoneen määritelmään lisätään loppuun yksi

lause, tai maalarinlaskua muistuttava ”Bambergin ilmestyskirjan erään minia-tyyryn inventaario”. Filosofisten oppijärjestelmien ja maksimien sekä esimerkiksi psykoanalyysin parodiaan vivahtava käsitteily on Mannerin huumorin yksi aspekti. Anomaliat ovat huumorin keinoista tärkeimpiä; konteksti on silloin ratkai-seva.

Mattilan tutkimus keskittyy tekstin-sisäisiin suhteisiin, periaatteessa ja teki-jänsä ilmoituksen mukaan. Tästä teos-keskeisyydestä Mattila kuitenkin poik-keaa sikäli, että hän hyväksyy väittei-densä dokumentoinnin vahvistajaksi ja tietenkin analyysinsa virikkeiden anta-jaksi ulkopuolisia lähteitä (vrt. II s. 13 ja 43—44). Mannerin omia näkemyk-siä — Anna-Liisa Mäenpään v. 1972 suorittamaa laajaa haastattelua ja kirjai-lijan Mattilan valmiiseen tutkimukseen tekemiä kommentteja — ei ilmoituksen mukaan ole käytetty auktoritatiivisesti, niiden pitäisi vain kulkea paralleleina lähinnä viitteissä. Joskus kirjailijan sanaan kuitenkin vedotaan ikään kuin lopullisen ratkaisun ja selvyuden tuojana (esim. I s. 33, 53 ja 80—81 sekä II, s. 18—19, 25 ja 73; lisäksi näihin liittyvät lähde-viitteet), joskus sitä vastaan rohjetaan kyllä polemisoidakin (esim. I s. 18 ja II s. 21). Usein käytetty ulkopuolinen lähde on myös Mannerin syyskaudella 1968 Helsingin yliopistossa järjestetyn Studia generalia -sarjan esitelmä ”Miten kirjani ovat syntyneet — virikkeet, ainekset, rakentee”. (Julkaistu Ritva Rainion toi-mittamana, Porvoo 1969.)

Poikkeamia teoskeskeisyydestä ovat sel-laiset yleiset korostukset, että eräiden runojen ja kokonaisten kokoelmien tul-kinnassa olisi otettava huomioon Man-nerin ajoittain katastrofaalisen kurjat kirjoittamisolot tai se maailmanpoliitti-nen tilanne, joka on tuottanut eräänlai-sena sosiaalisena tilauksena kantaaottavaa runoutta, selvimmin Tšekkoslovakian miehitystä ja sen herättämiä reaktioita pohdiskelevan kokoelman Jos suru sa-vuaisi. Mattila toteaa, että näin pitäisi

tehdä tekemättä kuitenkaan niin, ellei tekoina pidetä lyhyitä ja ylimalkaisia viittauksia ja Manner-sitaatteja (esim. I, s. 73 sekä II, s. 14 ja 83).

Ovatko anomaliat ainoa tie Mannerin lyriikan olennaisuuksiin? Yksi tie ne var-masti ovat, ja kirjallisuudentutkimuksen kannalta hyvin keskeinen, itsessään paitsi tie myös päämäärä. Mutta toinen reitti tulee näkyviin useinkin: eksistentiaali-filosofinen, joka tarjoaa pohjan runojen elämäntarkoituksen ja olemassaolon peruskysymysten analyysille. Ei ole kovin olennaista, että Manner ilmoittaa haas-tattelussaan löytäneensä v. 1966 tai -67 Heideggerin kymmenen vuotta Sartren jälkeen, ensi tutustumisena essee Was ist Metaphysik?, tai että runossa ”Looginen kertomus” keskustelevat herra H. ja neiti M., Mannerin ilmoituksen mukaan herra Heidegger ja neiti Manner. Tärkeämpää on runoissa tämän tästä esiintyvä eksis-tentialismin peruskäsitteistö — *tyhjiys, tyhjä, ei-mitään, vapaus, vapauteen / maail-maan heitetty ihminen, suru, angst, schaudern* — ja sen kuvastama problematiikka. Sen analyysissa on kuitenkin varottava sortu-masta runojen lukemiseen suorana filo-sofiana: parodia ja kielellinen leikittely on tunnistettava. Aidon ja vääristyneen erottamisessa joutuvat Mattila ja toivot-tavasti ilmaantuva filosofinen tutkija yh-teiselle tehtäväkentälle.

Lukuisat huomautukseni eivät kiistä Mattilan työn periaattellista arvoa. Itse tutkimustehtävä on lupaavimpia viime-aikaisessa kirjallisuudentutkimuksessam-me: nykyisen kielitieteen kautta pyritään lähestymään kirjallisuustieteen keskeis-alueita. Mattilan tutkimus johtaisi laa-jennettuna ja edelleen kehiteltynä suo-malaisen lyriikan modernismin jäljille. Sen yksityiskohtaista ja tarkkaa lingvisti-semanttista analyysia kaivattaisiin. Vielä on vastaamatta ja tekemättä lopullinen inventaario siitä, mikä modernissa lyrii-kassamme todella oli uutta.

Valitettavaa vain on, että Mattila on tyytynyt kunnianhimottomaan ano-

malioiden keräilyyn pystymättä edes selkeästi luokittelemaan löydöksiään. Mannerin lyriikan tulkinta on hänellä vielä alkuasteillaan. Mutta sittenkin olen taipuvainen kunnioittamaan enemmän työtä, joka puolivalmiissa muodossa lupaa olennaisuuksia kuin koeteltuja teitä polkevaa viimeisteltyäkin viranhakututkimusta.

Yrjö Sepänmaa